

EEN PAUS, TWEE KONINGEN, TWEE GRAVEN EN EEN HERTOG AAN DE WIEG VAN TWEE SCHAMELE GENTSE WIJKEN

Of: hoe Gent in 1213 aan zijn Nieuwpoort - en Waterwijk kwam

Feodale heren hebben nooit meer dan een bijkomstige rol gespeeld in de Middeleeuwse ontwikkeling van Gent. Er was weliswaar een belangrijke grafelijke, later hertogelijke en prinselijke verblijfplaats, maar die functioneerde slechts in de marge van de eigenlijke stad. De graven en de latere hertogen met hun rondreizend hof verbleven er slechts bij tussenpozen en ze lieten zich alleen op crisismomenten in met het reilen en zeilen van de stedelijke gemeenschap. Ook hun lokale vertegenwoordigers, eerst de erfelijke burggraven, later de grafelijke baljuws, bemoeiden zich niet met de stadsontwikkeling.

De landsheren waren tegenspelers, in veel situaties ook medespelers van de steden¹, maar zelden hoofdspelers. Ook bij de verschillende opeenvolgende gebiedsuitbreidingen waren ze geen initiatiefnemers. Toch is één heel korte episode geweest in de Gentse geschiedenis waarin de graven aan de basis lagen van een stadsuitbreiding die tot stand kwam louter in functie van de landsverdediging. Dat was een gevolg van tribulaties waarbij zowat de hele toenmalige West-Europese politieke wereld betrokken was. Dit weinig bekende verhaal² dat zich afspeelde in voorjaar van 1213, willen we hier uit de doeken doen³.

Eén paus, maar wat voor een!

Dat dit relaas aanvangt met niemand minder dan de paus van Rome, Innocentius III (van 1198 tot 1216) zal eenieder verbazingwekkend voorkomen, behalve de betrokkene zelf, gesteld dat hij het zou geweten hebben. Deze van oorsprong Lombardische edelman had het gezag van het pausdom tot een absoluut hoogtepunt weten te brengen. Hij stelde dat het woord van Jezus in een van de evangelies “ Hoed mijn schapen” meteen ook de opdracht inhield de hele wereld te besturen. Als vertegenwoordiger van God heeft de paus immers alle gezag, geestelijk en wereldlijk, over iedere mens, ook over koningen en keizers. Hij kroont of ontthront wie hij wil en wanneer hij wil⁴. Nu kon het wel zijn dat een dergelijke opvatting in die tijd geen verbazing wekte, beslist ongevoel, zelfs uniek, was dat Innocentius er terdege in slaagde zijn doctrine gedurende korte tijd in de praktijk te brengen.

Twee koningen, waarvan één zonder land en één met een stevige landhonger

De hele Latijnse christenheid werd meegesleurd in deze geschiedenis. In de

eerste plaats was het Italiaanse schiereiland met zijn Welfen en Gibelijnen daarbij betrokken, maar dichterbij huis bracht in 1213 een pauselijke ingreep twee, ook voor ons heel belangrijke koninklijke erfvijanden op een nogal zonderlinge wijze voor het voetlicht: de Engels - Normandische koning Jan Zonder Land (regering: 1199 - 1216) en de Franse koning Filips II - Augustus (1180 - 1223).

In een regie van de paus voerden ze toen een vertoning op van een voor moderne toeschouwers nogal burlesk aandoend stuk. De proloog ervan speelde zich af op Engelse bodem waar een machtsstrijd ontbrand was tussen koning Jan, opvolger van Richard Leeuwenhart, en de grote abdijen omwille van de benoeming van de aartsbisschop van Canterbury. De paus ging zich daar uiteraard meteen mee bemoeien en hij vaardigde een banvloek uit over de koning. Zo'n uitsluiting uit de christelijke gemeenschap was een klassieke, maar meestal weinig efficiënte remedie. Om meer druk uit te oefenen moest de paus noodgedwongen op aardse helpers beroep doen en de hulp lag voor de hand: koning Filips II, gezworen vijand van koning Jan. Eentje van formaat. Aan hem had koning Jan immers nog niet zo lang geleden, in 1204, al zijn erfland Normandië verloren. Ook Artois had hij tegen het einde van de twaalfde eeuw aan de Vlaamse graven weten te ontfutselen. Deze Filips, die als geen ander er toe bijgedragen had dat het kleine Ile de France van de Capetingers definitief het grote en machtige Frankrijk werd, kreeg niet onterecht het naar de Romeinse keizers refererende "Augustus", kort en krachtig, aan zijn naam toegevoegd. Onder hem werd de heerser van de streek rond Parijs, die weliswaar al lang gezalfd werd als koning van de Franken, effectief koning van een rijk dat Frankrijk genoemd werd. Met hem zijn we bij de werkelijke hoofdfiguur van ons verhaal beland, zoals verder zal blijken.

Voor Filips - Augustus kwam de Engels-pauselijke ruzie uiteraard als een waar godsgeschenk uit de hemel vallen (om in de atmosfeer te blijven). Pikant detail in deze context is overigens dat koning Filips zelf al eens onzacht in aanvaring gekomen was met het pauselijk gezag, en wel nadat hij zijn tweede vrouw, de Deense Ingeborg, tijdens de eerste huwelijksnacht in 1193 verstoten had. Maar dat was iets wat desnoods wel even kon bijgelegd worden. L'Angleterre vaut bien une reine, moet Filips gedacht hebben en hij riep in 1213, twintig jaar na datum, zijn Ingeborg uit het klooster weer bij zich. Het was hem duidelijk menens, meer dan ooit.

In zijn lange regeringsleven was Filips - Augustus er al ieder voorjaar⁵, gewoontegetrouw, op uitgetrokken om ergens een oorlogje te voeren. Maar met de aanvang van het krijgssseizoen van 1213 zou het iets helemaal anders worden: geen belegering ergens in het toekomstige Frankrijk, maar een heuse invasie van Engeland. Willem de Veroveraar achterna en de paus ter hulp, zogezegd. Wat dat laatste betreft was Filips trouwens niet aan zijn proefstuk toe.

Dat hadden de Albigenzen mogen meemaken.

In april 1213 bracht de Franse koning een invasievloot te samen in Grevelingen bij Duinkerke. Maar daar deed er zich nu toch wel een heel fameuze coup de théâtre voor. Op 22 mei (van nu af worden de exacte data belangrijk, geachte lezer), net op het moment dat alles voor mekaar gebracht was, kwam als een donderslag bij klaarlichte hemel (jawel, de hemel weeral), in het Franse kamp een vreselijke tijding toe. De pauselijke diplomatie had in Engeland namelijk een verzoening tot stand gebracht waarbij Jan zijn land aan de paus in eigendom geschonken had om het achteraf van dezelfde paus in leen terug te ontvangen. Hieraan dankte Jan dus zijn epitheton “Zonder Land”. Het was de feodale manier bij uitstek om de toenmalige pikorde te illustreren.

Heel de grote Franse onderneming diende meteen afgeblazen te worden. Geen sprake van dat Filips en zijn leger Engelse grond, voortaan immers pauselijke eigendom, zou mogen betreden. Vanzelfsprekend. Zo simpel was dat.

Twee graven, waarvan één ontrouw en de andere nog veel erger

Op het eerste gezicht lijkt deze historie nog steeds ver weg te wezen van ons onderwerp, maar dat is niet zo, wel integendeel. Zo meteen zitten we er middenin.

Ons ontbreekt inzicht in het Franse vloekenvocabularium uit die tijd, maar men kan zich wel voorstellen dat het die dag in het koninklijke hoofdkwartier duchtig zal geknetterd hebben. Dat verlicht het gemoed, maar allicht onvoldoende. Er moest nog wel een of andere manier bestaan om de bittere pil te vergulden. De oplossing was gauw genoeg gevonden: nog dezelfde dag besloot Filips, alvorens naar Parijs terug te keren, een ommetje naar het Noorden te maken en Vlaanderen een lesje te leren.

De reden daarvoor was niet ver te zoeken. Ferrand van Portugal, die in 1211 gehuwd was met de nauwelijks twaalf jaar geworden Johanna, erfgename van Boudewijn van Konstantinopel en gravin van Vlaanderen en Henegouwen, had zich in de aanloop tot de invasie niet bepaald een loyale en gewillige leenman getoond van Filips. De nieuwbakken graaf had in 1212 wel leenhulde gebracht aan zijn koning en daarbij zeer tegen zijn zin de kasselrijen Aire en Sint-Omaars moeten afstaan, maar toen puntje bij paaltje kwam, had hij geweigerd mee te doen aan de tocht naar Engeland. Hij was, met andere woorden, zijn heer ontrouw geworden op een cruciaal moment⁶.

Nu was die ontrouw van deze vazal aan zijn leenheer nog maar klein bier in vergelijking met hetgeen Ferrand's collega, Rainald de Dammartin, graaf van Boulogne aan het uitspoken was. Deze, nota bene van origine echte Fransman uit het Ile de France, had zich verbonden aan Jan zonder Land als leenheer. Erger kon niet: het betekende dat hij vrede noch bestand kon sluiten met Filips. Daadwerkelijk oorlog dus, en daarbij gedroeg de ondernemende Rainald⁷ zich

als de meest actieve agent van de Engelse koning, zoals we zullen zien.

Een bewogen week in mei 1213

Filips-Augustus liet er geen gras over groeien. Al op 23 mei, daags na de donderslag in Grevelingen, veroverde hij Kassel en hij trok meteen door naar Ieper, waar Ferrand het niet zag zitten en de stad aanraadde zich zonder weerstand over te geven.

Ongetwijfeld in uiterste nood werd toen door de grafelijke kanselarij op een stukje perkament de tekst van een charter neergeschreven, waarbij de Gentse schepenen de toelating kregen hun stad te versterken en de daartoe nodige gronden in te nemen (zie kadertje)⁸. Dit nu is precies hetgeen waarrond dit artikel draait. We komen er straks nog uitgebreid op terug, maar eerst nog het vervolg van de krijgsverrichtingen.

Naast het landleger was er nog de vloot, en deze stuurde Filips naar Damme om er Brugge te bedreigen. Ook die stad kon niet op tegen de klaarblijkelijke overmacht en de Bruggelingen moesten gijzelaars afstaan en een zware geldsom betalen. Wellicht kon alles zo bliksemsnel en efficiënt verlopen doordat de Franse koning op zijn tocht door Vlaanderen bijstand kreeg van zowel de burggraven van Brugge als van Gent, Jan van Nesle en Zeger (Sohier) III van Gent, heer van Heusden⁹.

Ondertussen wendden de Franse landtroepen zich naar Gent, waar ze het beleg opsloegen. Maar toen kwam er voor de Fransen weeral van overzee een tegenvaller van formaat. Rainald de Dammartin was met zijn Engelse spitsbroeders het Kanaal overgestoken en ze hadden in Damme onverhoeds Filips' vloot voor een groot gedeelte veroverd en in brand gestoken. Dat gebeurde op 30 mei, precies één week na de aanvang van de Franse aanval.

Het charter van mei 1213 (vertaling)

Ik Ferdinand, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, samen met mijn lieve echtgenote gravin Johanna, aan allen die dit lezen tot in eeuwigheid. Wij laten weten dat wij onze burgers van Gent de toelating en de macht gegeven hebben tot het versterken van deze stad naar eigen goeddunken en welbevinden. Wij gunnen hun daartoe alle grond die men in de volkstaal upstal heet, tot algemeen nut van deze stad opdat haar burgers deze in alle rust en voor altijd zouden bezitten. Dit terrein en allen die er wonen, dienen te vallen onder wet en bestuur die voor alle Gentse burgers en hun gemeenschap gelden. Eenieder die de beschikkingen van de schepenen, of van degenen die door hen gemachtigd zijn de gronden te verdelen en te bezitten, zou aanvechten of overtreden, zal niet alleen een boete van 60 pond en 10 pond aan iedere schepen dienen te betalen. Al wat hij verder nog bezit zal aan ons toekomen. Opdat dit

voor altijd van kracht zou blijven en opdat niemand het later nog zou durven overtreden, hebben wij onze zegels aan deze pagina gehecht. Gedaan in het jaar 1213 in de maand mei.

Gent opent zijn poorten voor koning en hertog

Onmiddellijk nadat Filips - Augustus bericht had gekregen van de tegenslag met zijn vloot, brak hij het beleg voor Gent op en trok hij naar Damme. Hij had er het zaakje rap voor mekaar en het havenstadje en heel het omliggende werden op hun beurt in brand gestoken. Ferrand en Rainald konden ternauwernood ontsnappen en ze vluchtten naar Walcheren van waaruit ze met lede ogen moesten toezien hoe de Franse koning tijdens de Junimaand heel Vlaanderen veroverde.

Vanzelfsprekend kon het grafelijke 'contract' voor de Gentse versterking, waarvan de inkt nog niet helemaal opgedroogd was, geen soulaas bieden voor de grafelijke partij. Toen het Franse leger opnieuw kwam opdagen voor Gent, opende de stad zijn poorten.

In de Gentse geschiedschrijving is deze toch niet onbelangrijke onderwerping niet echt breedvoerig aan bod gekomen. Victor Fris, 'de' geschiedschrijver van Gent's politieke wedervaren, had er minder dan één enkel zinnetje voor over in zijn *Histoire de Gand: Puis, il (Filips na de verwoesting van Damme) revient devant Gand, et aidé du duc de Brabant, oblige la ville à lui ouvrir les portes et à lui livrer des otages et retourne en France.* Een verovering 'en passant', als het ware¹⁰.

Het is inderdaad best mogelijk dat de poorten zonder slag of stoot geopend werden. Misschien gaf, naast de Franse overmacht, ook de hulp van de hertog van Brabant¹¹, op dat moment bondgenoot van de Franse koning, de doorslag: *... daer hem ... die hertoge Heyndrick van Lotrycke ende van Brabant, die vijfste van dier name, metten spoet over dandere zyde van der Schelde ter hulpe quam, brenghende met hem alle die meeste macht ende moghenheit die hy ievers binnen zijn landen hadde connen furnieren ende gaderen,* zo schreef veel later een kroniekschrijver¹².

Meer waarschijnlijk is echter dat de Gentenaars niet bijzonder gemotiveerd waren om veel bloed te vergieten in een strijd tegen de tenslotte toch legitieme vorst die toevallig een eitje te pellen had met de graaf. Een graaf die bovendien in die hachelijke periode niet ter plekke was, maar op de vlucht.

Nog maar een jaar voordien immers was de stad niet wat je noemt hartelijk geweest voor Ferrand, toen die als nieuwe heerser naar Gent gekomen was om zijn autoriteit te laten erkennen. Integendeel, ze weigerden niet alleen de nieuwbakken graaf binnen te laten, ze joegen hem weg en onder leiding van de edellieden Raas van Gavere en Arnulf van Oudenaarde achtervolgden ze hem tot in Kortrijk, waar hij *nauwelyks met zyn gevolg de vlugt konde neemen, ten zy*

*onder begunsting der borgers (van Kortrijk), die de Ley – brugge agter hem afbraeken, waer door hy 't gevaer ontsnapte, dog met agterlaeting van alle zyne kostbaerheden en juweelen*¹³. Het was pas nadat de gravin Johanna zich bij haar man gevoegd had en nadat de meeste edelen diens kant gekozen hadden en het beleg voor Gent sloegen, dat de Gentse schepenen zich onderwierpen.

Deze bevreedende ontvangst is door kroniekschrijvers en historici op uiteenlopende wijze geïnterpreteerd geworden. Volgens een kroniekschrijver wilden de Gentenaren er zeker van zijn dat de dochter van de 'imperator' Boudewijn, wel degelijk Ferrand gehuwd had¹⁴. Zo zie je maar dat de nog steeds bestaande traditionele 'blijde intreden' waarbij nieuwe vorsten feestelijk en plechtig de sleutels van de stad gepresenteerd krijgen, in die tijd wel eens een minder vlot verloop kenden.

Hoe dan ook, na de overgave van Gent en andere plaatsen was Filips - Augustus naar de zuiderzon verdwenen, en ... graaf Ferrand nam terug alles in handen, alsof er niets gebeurd was. Maar de dreiging bleef en wellicht verwachtte iedereen dat de Fransen het daarbij niet zouden laten, en dat ze met het volgende oorlogsseizoen zouden terugkeren. Hetgeen effectief gebeurde, met de bekende fatale gevolgen voor het graafschap: de nederlaag bij Bouvines op 27 Juli 1214 en de langdurige gevangenschap van Ferrand.

Een 13de-eeuwse stadsversterking: de Nieuwe Leie, de Oudevest en nog meer

Keren we nu terug naar het charter van mei 1213. De tekst zegt letterlijk dat de Gentse burgers hun stad mochten versterken naar eigen goeddunken. Twee vragen kunnen daarbij gesteld worden: wat hebben ze ervan gemaakt en wanneer deden ze dat?

Traditioneel wordt aangenomen dat de noordoostelijke stadsgrens toen verlegd werd naar de Nieuwe Leie van aan de Krommewal tot aan de monding in de Schelde¹⁵. Gezien die gebiedsuitbreiding helemaal in functie stond van de stadsverdediging, kan het niet anders dan dat dit gedeelte van de Leie juist met die bedoeling aangelegd werd. Dit stuk van de rivier werd dan ook de Nieuwe Leie genoemd om het te onderscheiden van de sterk meanderende Oude Leie¹⁶. De waterverdediging van de Nieuwe Leie werd daarbij nog voornamelijk aangevuld met een aarden wal, met wellicht een houten schutsel daarboven uitstekend, en heel belangrijk ook nog: aan de monding van de Nieuwe Leie in de Schelde een vrij imposant stuk stenen muur met verdedigingstorens. Vooral de muur en de torens, maar ook stukken van de aarden wal verder stroomopwaarts zijn goed te herkennen op het welbekende panoramisch zicht op Gent uit 1534.

Van de aarden wallen is niets overgebleven, tenzij de benaming Oudevest. Van de stenen versterkingen bleven nog ondergrondse resten bewaard, die konden onderzocht worden¹⁷. Vermoedelijk was ook de dichtbijge Sint-Jorispoort onderdeel van die vestingwerken.

Hebben we er een vrij behoorlijk idee van wat de Gentenaren er van gemaakt hebben, minder evident is het wanneer ze het gedaan hebben. Het enige wat we zeker weten, is dat na mei 1213 moet gebeurd zijn. Maar, hoe lang nadien? De gegevens bewaard in Gentse archieven zijn wat dat betreft niet bijzonder instructief: de vroegste vermelding van de naam Nieuwe Leie dateert pas uit 1270, toen er een belangrijke nieuwe gronduitbreiding kwam, terwijl er in 1220 al sprake was van een Oude Leie dicht bij Sint-Baafsabdij¹⁸.

Er zijn evenwel een paar goede redenen aan te voeren die de hypothese plausibel maken dat de gemeentenaren meteen al na het vertrek van Filips-Augustus in juni 1213 met de grote corvee begonnen waren. Er was immers de blijvende dreiging vanuit Frankrijk, en dat het menens bewijst dat de stad toen een lening aanging in Rijsel en dat ook Jan zonder Land in Januari 1214 over de brug kwam met een belangrijke lening uit de Engelse schatkist. Deze hulp werd trouwens uitdrukkelijk gekarakteriseerd als dienende voor de stadsversterking¹⁹. Zo zou men dus de Nieuwe Leie en de erbij horende wallen kunnen dateren vanaf medio 1213 en in de jaren daarna. Wellicht zelfs in de maanden er na, want in november 1214, anderhalf jaar na de inname, werd er in de nasleep van de nederlaag te Bouvines, een verbod tot uitbreiding van versterkingen opgelegd²⁰.

Al met al blijft het ook voor grote stadsgemeenschap een toch wel formidabele prestatie om een zo zware taak als het graven van een nieuwe rivierbedding, met primitieve middelen in zo korte tijd tot een goed einde brengen. Maar dat was in die tijd zeker niet onmogelijk.

Twee nieuwe wijken, waarvan één nog tot op heden nieuw heet te zijn

Het charter uit 1213 bevat naast het verdedigingsaspect nog een tweede opmerkelijke zaak. De Gentenaren kregen van de graaf de gronden, die in de volkstaal 'upstal' genoemd werden, in eigendom *ad communem utilitatem* en ook daarmee mocht de stadsoverheden, de schepenen met name, doen wat ze wilden. Ze konden de gronden verdelen of gemeenschappelijk laten.

In de middeleeuwse context betekende zulks dat de Stad de gronden kon in cijns geven aan mensen die er hun huizen op bouwden. Tijdens het Ancien Régime waren de meeste gronden immers geen eigendom van de huiseigenaars. Ze behoorden toe aan wereldlijke of religieuze instellingen, in dit geval aan de Stad. Het allergrootste gedeelte van de gronden in dit gebied, was dus stads-eigendom en dat bleef zo tot aan de Franse revolutie. De opeenvolgende huiseigenaars - cijnsbetalers werden zorgvuldig genoteerd, eerst in de stads-

rekeningen vanaf 1325 en daarna in de stadscijnsboeken²¹.

Dit had als gelukkig gevolg dat we het gebied dat toen bij de stad kwam, heel precies kennen. De westelijke grens, die met het oude 12de - eeuwse stadsgebied, werd gevormd door de Ottogracht, de verdwenen Steenbrug (met het godshuis Sint Jan - ten - Dullen, gesticht in 1191, nog net binnen de oude stadsgrenzen), de verdwenen Sint-Jansgracht, de Oude Schaapsmarkt, de Ridderstraat en de Jan Palfijnstraat (de vroegere Korte Koestraat, achter de Sint - Jacobsnieuwstraat). De andere zijden van het nieuw verworven gebied werden helemaal bepaald door de grote Leiebocht vanaf de Krommewal tot aan de samenvloeiing met de Schelde en verder langs de Reep tot net voorbij de Nieuwbrug.

Het was geen klein gebied: de toenmalige stad werd er in één klap met iets meer dan één vierde mee vergroot.

De nieuw ingenomen zone werd vermoedelijk meteen al in twee gedeeld door een belangrijke weg die liep van de voordien al bestaande Steenbrug (vroegste vermelding: 1199, later Steenpoort aan het begin de Steendam) naar de vermoedelijk toen aangelegde Sint - Jorispoort (bij de huidige Sint - Jorisbrug aan het einde van de Steendam).

De beide delen waren ongeveer even groot en ze vormden twee afgescheiden wijken. De afscheiding door de Steendam werd nog versterkt doordat de zone binnen de oude Leie - arm die destijds in de huidige Baudelohof en achter de Steendam verliep, steeds onbebouwd bleef. Ook nu nog is verrassend weinig contact tussen de twee wijken.

De ene wijk werd als de Gracht of Over de Gracht aangeduid, naar de gracht die tot in de 19de eeuw in de bedding van de huidige Ottogracht verliep. Later, tenminste vanaf de 16de eeuw werd dit gebied de Waterwijk genoemd.

De andere wijk kreeg een naam die er op wijst dat de aanwinst uit 1213 wel een en ander betekende voor de 'oude' stad binnen haar 12de-eeuwse grenzen: Nieuwpoort. En daar bleef het niet bij: de Nieuwstraat (later Sint-Jacobsnieuwstraat) en de Nieuwbrug verwijzen naar hetzelfde gegeven. Al deze namen bleven overbekend tot op heden. Hoewel de oudst bewaarde vermeldingen slechts dateren uit de 14de eeuw²², mogen we aannemen dat ze tot de vroege 13de eeuw terug te voeren zijn.

Wanneer de twee wijken bevolkt raakten, is maar zeer gedeeltelijk bekend. Dit komt vooral doordat de vroegst bewaarde systematische notities hieromtrent slechts uit het derde decennium van de 14de eeuw dateren. De wijk 'over de Gracht' was al in 1325 grotendeels in huispercelen verdeeld, op een zone aan het einde van de Gelukstraat en de Baudelostraat na. In 1360 - 1375 was de verkaveling zo goed als voltooid²³. De Nieuwpoortwijk werd nog niet bestuurd in dit opzicht.

Naschrift

Een ongewone titel voor een ongewoon verhaal. Alhoewel, wat heet ongewoon? Misschien lijken de echt middeleeuwse gebeurtenissen die hier verteld werd, alleen maar zo in onze ogen.

In feite is het een onbetekenend detail en nogal futiel, maar de bewoners kunnen het ontstaan van hun wijken situeren en dateren in de zogenaamd grote Europese politieke geschiedenis. Er stond een imposante collectie hoge heren rond de wieg. Bij wijze van spreken alleen maar, want ze zullen er wel nooit iets geweten hebben, behalve de Vlaamse graaf allicht.

Veel belangrijker in deze blijde gebeurtenis was natuurlijk de moeder: de toen al krachtig ontwikkelde Gentse stedelijke gemeenschap. De tekst van het charter uit 1213 is veelbetekenend. De gronden werden niet in handen gegeven van een of andere lokale heer, maar ze werden de gemeenschappelijke eigendom van de burgers, vertegenwoordigd door de schepenen. Al moeten we hier wel onmiddellijk aan toevoegen dat het wel niet de vele honderden gravers en zwoegers aan de Nieuwe Leie zullen geweest zijn, die daar het meeste voordeel konden uithalen.

NOTEN

¹ MILIS, L., De Middeleeuwse grootstad. In: Decavele, J. (Ed.): Apologie van een Rebelse Stad, Antwerpen, 1989, p. 72.

² V. Fris en G. Des Marez situeerden deze grondverwerving niet helemaal in de juiste context (FRIS, V., Histoire de Gand, 2de druk, Gent, 1930, p. 28; DES MAREZ, G., Etude de la Propriété foncière dans les Villes du Moyen Age et spécialement en Flandre, Gent, 1898, p. 131), daar waar hun voorganger Charles-Louis Diericx dat wel beter, zij het erg beknopt, deed in zijn Mémoires sur la Ville de Gand (Gent, 1814, deel I, p. 199 – 204).

³ Een veel soberder versie van deze geschiedenis bij DEVRIESE, L., LIEVOIS, D., De Waterwijk in Gent. Aanleg van waterlopen en straten. In: Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent, In druk.

⁴ ROSAY, J.M., De Ware Geschiedenis van de Pausen, Antwerpen – Helmond, 1993, p. 179 – 183.

⁵ DUBY, G. Le Dimanche de Bouvines, 27 Juillet 1214 (Gallimard, Parijs, 1973). In Nederlandse vertaling: De Zondag van Bouvines, Agon, Amsterdam, 1988. Dit werk geeft een boeiend en verhelderend beeld van de Middeleeuwse oorlogsvoering. Het hier vertelde verhaal uit 1213 komt er heel kort en fragmentarisch aan bod.

⁶ In de grote studie van Prof. Luykx over Johanna van Konstantinopel (LUYKX, T., Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Antwerpen, 1946, p. 78 - 113) worden argumenten aangevoerd die er op wijzen dat Ferrand zijn deelname zou afhankelijk gesteld hebben aan de teruggave van de kasselrijen Aire en St – Omaars, waarop de Franse koning niet ingegaan is. Verder waren er de schenkingen die Jan Zonder Land met kwistige hand rond strooide, een niet te onderschatten factor. Misschien liet Ferrand bij dit alles zich wel inspireren door de enorme koehandel waarin zijn huwelijk tot stand gekomen was. Nadat 's konings eigen huwelijkskandidaat voor Johanna, Engeurrand de Coucy, om niet al te goed bekende redenen had moeten afhaken, was de gravin-moeder, de van origine ook Spaanse tante van Ferrand

en weduwe van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas, er in geslaagd haar eigen kandidaat te doen aanvaarden door Filips - Augustus. Hoofdfactor hierbij zou het vele geld geweest zijn dat zij wist te verzamelen en te besteden bij de Vlaamse edelen en bij de Franse koning voor deze zaak.

⁷ Rainald had zijn graafschap bekomen door schaking van de al wat oudere weduwe van de vorige graaf van Boulogne.

⁸ Stadsarchief Gent, reeks 94 Charters, nr. 33. Gereproduceerd in DEVRIESE, L., De Gentse Waterwijk. De stad verkavelt het terrein. In: Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, Gent, 1998, jg. 22 nr. 4, p. 32. Tekst in WARNKOENIG, L. A., GELDOLF, A. E., Histoire de la Ville de Gand, Brussel, 1846, p. 253 en (allesbehalve correct, maar met vertaling in het Frans) in DIERICX, CH.-L., 1814, deel 1, p. 201 – 203.

⁹ Deze burggraven waren medeondertekenaars geweest van de leenhulde die Ferrand in 1212 aan Filips had gebracht. Waarom zij de Franse koning trouw, en hun directe superieur de Vlaamse graaf ontrouw waren geworden, is niet helemaal duidelijk. Volgens Luykx waren de burggraven zich in de jaren voor 1212 in hun kasselrijen gaan gedragen als feitelijke graven, een praktijk waar een einde gekomen was met het aantreden van Ferrand (LUYKX, T., 1946, p. 88, 466 – 468). Tijdens de regering van Johanna kwam een ingrijpende hervorming tot stand waarbij het burggravensysteem zijn erfelijk karakter verloor en omgevormd werd tot het grafelijke baljuwschap met (weliswaar hoge en voor het leven benoemde) adellijke ambtenaren.

¹⁰ Deze 'smadelijke' overgave was geen primeur voor Gent. Victor Fris zelf beschreef (al even kort, of nog korter) nog een ander niet vriendschappelijke bezoekje in 1127 van een Franse koning binnen de Gentse muren (FRIS, V., Laus Gandae. In: Bulletin der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent, Gent, 1909, jg. 17, p. 209).

¹¹ Of Hendrik, hertog van Brabant, een rol van betekenis speelde bij deze inname, is lang niet zeker. Deze schoonbroer van Filips – Augustus was weinig betrouwbaar en steeds er uit zich aan zijn verplichtingen te onttrekken (DUBY, G., in de vertaling 1988: p. 33).

¹² DESPARS, N. Cronycke van den Lande ende Graefsecepe van Vlaenderen. Uitgegeven door J. De Jonghe, Brugge, 1837, deel I, p. 431.

¹³ ANON. Jaerboek der Stad en oude Casselry van Kortryk verzameld uyt menigvuldige Auteurs en Hand – schriften. Kortrijk, 1814, p. 198.

¹⁴ ... *et certe essent quod ei nupsisset* (In de voortgezette Flandria Generosa: LUYKX, T. 1946, p. 98 – 101). Johanna genoot blijkbaar heel wat prestige als oudste dochter en volgens het Vlaamse recht erfgename van de zoonloos gebleven Boudewijn, de graaf die het in niet al te fraaie omstandigheden gebracht had tot heerser van Konstantinopel en die in die functie al heel snel aan zijn einde gekomen was. Raas van Gavere en vooral Arnulf van Oudenaarde, de leiders van dit 'ontvangstcomité, werden later de trouwste dienaars van Johanna. Zij zouden ook persoonlijke vijanden geweest zijn van de ontrouw geworden burggraven. De Gentenaren dienden een zware boete te betalen en grafelijke inmenging te dulden in de schepenenverkiezingen. Deze episode ook in: KERVYN DE LETTENHOVE, M., Histoire de Flandre, Brussel, 1874, deel 1, p. 212; FRIS, V., 1930, p. 28; DEPT, G., Les Influences française et anglaise dans le Comté de Flandre au Début du 13e Siècle, Gent, 1928, p. 94 –96.

¹⁵ Deze situatie wordt weergegeven in de her en der in de Gentse geschiedschrijving gepubliceerde kaartjes die de gebiedsuitbreidingen illustreren.

¹⁶ Enkele gedeelten van de Oude Leie die door de werken afgesneden waren, bleven nog lang bestaan binnen het nieuw verworven gebied bestaan (GYSELING, M. De Oude Leien te Gent. In: VERHULST, A., DUVOSQUEL, J.M., THOEN, E. (eds.) Peasants and Townsmen in Medieval Europe, Gent, 1995, p. 91 – 96).

¹⁷ Ondergrondse resten van een waltoren en verdedigingsmuur aan de Nieuwbrugkaai werden onderzocht en beschreven in: LALEMAN, M.C., Vestingsmuur met Waltoren. In: Oude Koeien uit de Gracht, Gent, 1979, p. 9; Vondstmelding in Stadsarcheologie, Gent, 1979, jg. 3 nr. 2, p. 41.

De toen vooropgestelde benaderende datering is niet in tegenspraak met hetgeen in dit artikel beschreven wordt.

¹⁸ GYSSELING, M., *Gent's vroegste Geschiedenis in de Spiegel van zijn Plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 9 en 11.

¹⁹ DEPT, G., *Une dette de la Ville de Gand envers Jean sans Terre*. In: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1929, jg. 37 nr. 2, p. 19 – 32; VAN WERVEKE, H., *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Brussel, 1934, p. 294 – 295. De Engelsen hadden het later flink moeilijk om de Gentenaren ervan te overtuigen dat ze die lening dienden terug te betalen.

²⁰ LUYKX, T., 1946, p. 133 ; DUBY G., 1988 (vertaling), p. 228.

²¹ DEVRIESE, L., 1998, p. 23 – 39.

²² GYSSELING, M., 1954, p. 64.

²³ DEVRIESE, L., *De Waterwijk in Gent. Een 14de-eeuws stadsdeel komt tot stand*. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 23 nr. 1, p. 14 - 41.

Luc DEVRIESE

KRONIEK VAN EEN VONDELING

De ouders van mijn grootmoeder langs moeders' zijde heb ik nooit gekend. Een paar verhakelde foto's uit de 19e eeuw tonen ons bescheiden mensen, getekend door een leven van noeste arbeid en zeker geen weelde.

Tijdens de eerste wereldoorlog ging mijn grootmoeder haar ouders bezoeken. De afstand werd te voet afgelegd. Vanaf de Gentse Burgstraat naar de wijk Kloosterbos te Nazareth.

Het was toen etappengebied (1) en even buiten de Sterre werd grootmoeder tegengehouden door een lid van de "Militair Polizei" alias de "Markenpakkers". De soldaat eiste haar identiteitskaart en noteerde een verkeerde naam. "Marie Paus" i.p.v. Maria De Paepe. Grootmoeder bevestigde dit met veel hoofdgeknik, gezien de militair een loopje nam met de werkelijkheid. Na een administratieve handeling werd zij Gentwaarts gestuurd. Zodra de soldaat uit het gezicht verdwenen was, veranderde grootmoeder van richting. Zij slaagde erin het etappengebied te doorbreken. Na uren van doorstappen, kwam zij op haar bestemming aan.

Grootmoeder heeft er nooit een geheim van gemaakt, dat haar vader een vondeling was. Een waardevol document bracht ons op het spoor van enkele waardevolle gegevens. De mondelinge getuigenis van mijn grootmoeder zorgde voor de nodige toelichting.

Het taalinstrument "Woordenboek der Nederlandse taal" (22e deel) van Dr. C.H.A. Kruyskamp geeft voor het woord "vondeling" volgende definitie; "Pasgeboren kind, dat ergens is achtergelaten en daar door iemand wordt aangetroffen."